

правдивий рай без тіней, без суму, без жури, самі радощі, радощі й ясність.

— ...і тоді імператрина Катериця затурила переключення з мірками"... — сумлінно вимовляють Віроччині уста, та ж ні память не приймає проказаних чужих слів, ані вухо не чує жадного з них. Так, — сама Вірочка не чує, що повторяють вголос її пухкі губки. Але ж чує те Оля Богданова, цей „Аріель кляси“, як влучно назвала її вчителька англійської мови. Чує, і вже, як і завжди, вмить вона там, де є з чого сміятися, жартувати, глумитися, а передовсім, де є якийсь привід порушити інститутський важкий устав. І Оля обережно, навшпиньки підводить за спину Вірочки цілий гурток цікавих „пересмішниць“:

— П-сссс! Mesdames, послушайте, як Віра деклямує калмуцькі молитви!...

І група дівчат, розвеселених до сліз „затуреною Катерицею“, аж падає в дзвінкому голосному сміху. Нове „motto“ вмить облітає цілу клясу, — і сміх лунає з одного кута до другого, аж поки не зупиниться на чомусь іншому.

Це — година свобідної поведінки. В рекреаційнім антракті між пятою і шостою шовечора можна голосно гукати, як у лісі, можна стрибати через лави, їсти халву й навіть — лузати наслідня. Тобто можна чинити все те, що найсуворіше забороняють інститутські приписи й що саме тому так непереможно примаює. „Можна“, але — очевидячки — не є все те і в цій годині дозволене. Та ж в цім часі йдуть на відпочинок доглядачки інституток — „клясові дами“, що стоять при них невідлучною тінню впродовж цілого дня, від пробудження до сну. В рекреаційній же годині три старші кляси залишаються під доглядом тільки одної чергової клясової дами, та й та сидить не в клясі, але на коридорі за маленьким столиком, на котрому, „як у жидів“, стоять дві свічки. Клясова дама свідома своєї безпомічності. Вона навіть не намагається доглянути за соткою веселих дівчат, що готові в цій годині на всяку вигадку й дурницю. Сидить вона тут лише „на випадок“ якоїсь особливої події. Звичайно ж читає безконечний роман або виплітає не менш безконечне вязання-мереживо. Інститутки часами заглядають з кляси, переконуються, що „клясуха“ сумлінно „відправляє сабаш“ і використовують годину безконтрольного дозвілля.

Звичайно „відправляти сабаш“ припадає на „клясуху“ з третьої кляси, мягкодушну й сентиментальну німкиню, панну Еліду, звану чомусь „жінкою з моря“. Вона має багато такту й мало темпераменту, а тому майже ніколи не має відваги чіплятися „старших панночок“ не тільки з першої (найвищої), а навіть і з другої кляси.

Часом при столику зо свічками сидить товаришка та приятелька панни Еліди, французка, мадмуазель Жанна, звана простіше „Жаба“. То ж у першій та другій клясі це час найбільшої свободи й найгаласливіших забав.

Коло Ольги й Віри твориться гурток. Чути сміх та вперте

Вірині бубоніння. Але цього разу Віру справді швидко залишають в спокою, бо ж посеред кляси починають приготувляти куди поважніші речі. Катря Вітовська та Наталя Восьмиградова перетягли на середину кляси стіл і поставили на нього стілець. Тим часом маленька, як малпочка рухлива, кубанка Надійка Хиленкова дбайливо затулює папером невеличкі віконця ромбової форми у важких, дубових клясових дверях. Закінчивши свою роботу, стає сама „як козацька варта“ коло дверей.

— Де ж циркель? — гукає вже зо стільця струнка, як тополя, Катря. — „Найясніша“, подай же кружіль!

Ясна, аж блискучо-срібна, гарна бльондинка княжна Каратова подає Катрі потрібне знаряддя — великий дерев'яний кружіль, яким креслять геометричні фігури на клясовій дошці. Каратова не ображається прізвиськом „найясніша“, бо ж вона справді має найясніше волосся в цілому інституті. Те признание приймає як комплімент, не звертаючи уваги на дрібочку іронії, скерованої на її родовий титул, також єдиний на цілий інститут, бо ж Каратова з роду колишніх грузинських володарів і по московськи зветься „светлейшая княжна“.

Катря гостряком кружеля щосили товче в стелю. Але їй не йде праця як слід. Ясно, що без Богданової не обійдеться. То ж за хвилину вони вже обидві відламують значний шмат омітки. Катря обережно схоплює його в наставлену попередницю. Шматок оглядають зо всіх боків: все в порядку, бо ж ніде не видно жадного сліду циркля й сам шмат досить великий. Стіл і стілець вмити віднесли на місце.

— Василевська! Ольго Василевська!

Одначе Василевська немов не чує. Вона майже не бере участі в життю кляси, бо вона — старша віком. В клясі є чотири такі дев'ятнадцятьлітні „бабусі“, як їх називають інші вихованки, за що від „бабунь“ дістають призирилу назву „бебі“. Приятелювати чи навіть цікавитися їх життям „бабуні“ вважають нижчим своєї гідності, але відмовити в якійсь „товариській послuzі“ для кляси їм, як і всім іншим, не вільно. На це не відважилась би жадна.

До Василевської йде депутація: Катря, Богданова й Восьмиградова. Тим часом чотири „бабусі“ в задніх лавках кляси обмірковують якісь таємничі й важливі питання. Всі мають розрумянені обличчя, окрім Василевської, що завжди біла, як папір. Всі вони говорять майже пошепки, схиливши чотири голови до купи над якимсь предметом. Коли ж наближається депутація, — Іза Метингер ховає за корсет якусь таємну фотографію.

Василевській вияснюють, чого від неї домагається кляса, — й вона з нехиттю йде за вигадливим трію. Посеред кляси, саме під вибитим шматком омітки Василевська лягає горілиць на підлогу, Богданова розкладає їй хрестом руки, укладає фалди сукні, попередниці та пеляринки, а Катря тим часом кістяним розрізувачем паперу витискає їй на білому чолі таємний знак. Накінець Восьмиградова обережно кладе біля цього знаку шматок вило-

маної омітки. Всі три відступають на крок, оглядають свою працю як мистці, що закінчили мистецький твір. Товаришки дивляться на те все й із радістю прочувають близький бешкет. Хтось тоненько сміється, хтось підстрибує на одній нозі, хтось дає ради. Лише „бабусі“ вдають, що їх все те не цікавить. Віра Сулима, що й далі щиро „кує“ історію Росії, та кілька завзятих „читачок“, що не пропускають найменшої нагоди, щоб прочитати щось незволене в інституті — не цікавляться подією. Ангеліна Борган блукає духом в кавказьких горах, куди переніс її Лермонтов. Маюша Тарновська схилилась над Memorial de S-te Héléne La Casasa, Ноель Лячерда Медина-Челі не бачить світу за сторінками Maspéro, Марусі Рожникової не відірвати від „Quatre-vingt-treize“, Варя Шиковська щодня плаче над „Domby and Son“ Дікенса, Анкевич та Елінська вдвох схилилися над книжкою „Quo Vadis?“

— Mesdames, увага! — і Богданова сідає на своє місце. Її наслідують інші. Не обертаячись, вона рахує:

— Раз, два, три...

Всі три десятки вихованок старшої кляси враз, немов хором, підносять пронизливий зойк і вереск. Счиняється неймовірна метушня та біганина серед невгамованого крику. Лише Василевська, біла як папір, лежить мов мертва без руху на підлозі. До кляси влітає перелякана мадмуазель Жанна. До неї кидається з двадцятіро дівчат й починається щось подібне до хорової сцени з першого акту „Кармен“:

— „Нам Мануеліта казала всім“ — разом розповідають Хозе всі сигарери про подію на фабриці.

Так і тут: мадмуазель Жанна на початку не більше розуміє, як оперовий Хозе. Тим часом нерухому Василевську надаремно намагаються піднести чотири найменчі вихованки. Клясова дама може лише збагнути, що Василевській зробилось зле і кличе дві міцні „каріятиди“ — коридорові служниці. Їх є в інституті ціла армія, але їх не називають жадним індивідуальним найменням: кожна з них кличуть лише „дівчино“, і конче по московськи „девушко“ (між ними й „гардеробну“ служницю, якій напевне вже давно минуло пів сотки літ). „Дівчата“ пів-несуть пів-тягнуть високу та довгу, як хмелева тичка, Василевську до інфірмаря — шпиталю. В клясі ж тим часом продовжується коли не революція, то Брокенський шабаш.

— Ні за що тут не залишимося ані одної хвилини!

— Нас тут усіх позабиває!

— Ну, ясно: вже ж почав падати дах!

— Ми тут загинемо! Загинемо!...

— Всі до одної...

Бідна мадмуазель Жанна хапається за голову, плече в долоні — звичайний спосіб вимагати спокою й мовчанки, — та надаремно гукає:

— Mesdames, je vous en prie! (Мої пані, прошу вас!)

Потім вже зовсім суворо:

— Silence, Mesdemoiselles! (Мовчанка, панночки!)

Пекольний гармидер почула інспекторка Любов Петровна, що мешкала під клясою, на нижчій поверсі. Вона здержлива зрівноважена, ніколи й нічим не здивована і не обурена. За довгий час свого інспектування в інституті призвичаїлась до найнеймовірніших вибриків бадьорого жіноцтва, повного сил і здоровля, з невичерпаною енергією, занудженого в інститутських мурах, які здебільша ідентифікували з вязничними. Вона прийшла і тихо, рівним голосом запитує, що саме трапилось. Мадмуазель Жанна щось плутає в своїх виясненнях. Любов Петровна кидає погляд на збиті у гурток дівчата й затримує його на дитячо-прозорих, простодушно-ширих очах Ольги:

— Богданова qu' est-il arrivé? (Що трапилось?)

А Ольга немов на те тільки й чекала. Вона враз імпровізує ціле оповідання, як всі перелякались, побачивши, що бідну Василевську „напевно“ на смерть забило „велетенським шматком стелі, що вже остаточно розпадається“.

Клясу тимчасово перенесли до рисункової залі. „Что і требовалось доказать“, — повторяли задоволені пустунки. Бо ж тут буде незручно вчитись, а тому ніякий учитель не могли вимагати, щоб вони добре знали лекції. Зате ж в залі є п'яніно, можна грати, співати й танцювати, бо ж заля велика, а рисункові столики — легесенькі й їх без зусиль можна відсунути до стін, як стільці. Інститутки ж могли не їсти й не спати, коби лише можна було танцювати й співати.

За хвилину вже нове помешкання наповняють меланхолійноніжні звуки прекрасного вальса з-під вправлених рук Добровольської, найліпшої п'яністки в клясі, а пари — „шерочка з машерочкою“ точаться, щасливі та вдоволені. Ще б пак!.. Вчитись не доведеться аж до завтра, бо заля пристосована до мальовання лише вдень. Увечері ж тьмяно освітлюють її тільки дві нафтові лампи. Аж вночі слуга — „Танатос“ порозвішує більше ламп. При їх світлі стане видно читати й писати. Тепер же клясова дама мадам Рапне сидітиме в коридорі — „шабасуватиме“ там при свічках, бо ж мусить пильнувати, щоб ніхто не входив до „небезпечної“ кляси. Так дівчата позбуваються пильного, недрімого ока клясової дами і тішаються несподіваним святом: вальс змінюється в мазурку, мазурка — на па д' еспань, а кінчиться все аж „собачим вальсом“, що грають його лише двома пальцями, але по цілій клявіатурі. Танцювати під ту музику щоправда незручно, за те ж під її супровід можна співати на всі 36 голосів нескладну собачу пісеньку — „Гав-гав-гав-гав!“ Це так смішно й так дуже весело, бо багато галасу і дурійки.

Але на цей раз таких буденних речей замало. Всі настільки розбавлені, що кожна хоче якогось видовища і нових забав. Знову започатковує їх Катря. Вона вже вилізла на великий довгий стіл, що перерізує залу впоперек і тепер творить своєрідну сцену. Катря ж справді має неабиякі сценічні здібності. Вона спочатку деклямує свої власні вірші про „бідних дітей, що сидять

без їжі вже багато літ“, потім — баяду про інститутські котлети. Особливо захоплюють всіх слова:

„Є стіл в тім огиднім буфеті,
Він предовгий і ціною вкритий.
Смердять на столі тім котлети,
Бо ж хробак не один в них заритий“..

Потому „публика“ домагається, щоб Катря „показала“ „Тверську бариню“. Катря не дає себе довго просити. Вона починає заклопотано метушитись, рахує неіснуючі пакунки та валізи, смикає за руку неслухняного, хоч і невидимого „Ваню“ та витирає носик також невидимій „матушці“. Одначе всі розуміють, що то „Тверська бариня“ на залізничнім двірці чекає на потяг. Монольог кінчається тремтячим питанням:

— Пане жандарю! Скажіть, будь ласка: потяг до Тверу піде „в чверть на три чи в п'ять п'ятнадцять?“

— Точно так! — переконано й твердо запевняє жандар захриплим голосом.

— Дуже, дуже вам дякую! — відказує „Тверська пані“, задоволена „точною“ відповіддю.

Далі йдуть сольові виступи. Але лезгінки не може бути, бо княжна Орліяні хвора, хіба що Ракоці затанцює чардаш? Але Катрі падає на думку:

— Mesdames, ви знаєте, що Ноель має приховані таланти? З неї не тільки можна глузувати, що вона не вміє говорити жадною „православною“ мовою...

Що Ноель справді не вміє „православних мов“, — не дивина. Щоправда, народилась вона на Волині, „у преславнім місті Луцьку“, певніш близько нього, але ж до сімнадцятьох літ, тобто до весни цього року перебувала на Півдні Франції, і там, в монастирській школі приятелювала з чужинками, здебільша з подружками еспанками. Тому романських мов, як казали інститутки, „мов католицьких“ знала кілька, а словянських — жадної. В інституті ж могла розмовитись свобідно в ріжних мовах, лише не в московській. Катря свобідно говорила французькою, а тому могла навчитись від Ноель і французьких пісень. А вона ж більш за все на світі любила пісню. За це Катря почала шанувати Ноель, а тепер, як свій винахід, проголошувала, що Ноель вміє ще й еспанські національні танці.

— Можеш і Арагонську хоту? — крутнулась від п'яніна вкупі з табуретом Добровольська. — Я заграю Арагонську хоту Глінки.

Показалось, що „хоту“, бодай і Арагонську, Ноель танцювати може, але „хот“ є тисячі, як і „seguidillas“.

Товаришки замахали руками:

— Ах, облиш! Знаємо, знаємо це „козос де Еспаня“. Покинь свої „кози“, лізь на стіл і танцюй!

— Без кастантів? — питала здивована Ноель.

Катря одним ударом ліктя по переверненій тарільці розтовкла її на шматки й подала Ноель чотири більші черепки: Casse

une assiette, jette en les miettes et voilà les castagnettes! (Розбий тарілку, викинь крихитки. І ось тобі кастанети) — засміялася вона, імпровізуючи скоромовку й відкидаючи дрібні черепочки на купу тарілок, що їх вживали замість палет при мальованню акварелями.

Рвучкі й переливчасті акорди Глінкової „хоти“ лилися вже дзвінкою каскадою. Перед очима Ноель замиготіли радісно золоті іскорки, як святойванські вогники в теплу, оксамитову ніч. Серце стислось солодким сумом, мов давно забуті милі істоти несподівано ласкавою рукою діткнулись душі. Здалека в уяві потягло солодким запахом помаранчевого цвіту, з ніжним мигдаловим присмаком олеандрів. Низький контральт Нісвес, колишньої приятельки ще там, в милому, теплому оточенню монастиря, ніби заслонений далеччю, пригадав слова їх такої улюбленої пісеньки:

El naranje de tu patio,
Cuando te acercas a él
Se desprende de sus flores
Y te los echa á los pies.

(Помаранчевники твого хазяйства,
коли наближаєшся до них,
зривають з себе свої квіти
й кидають їх тобі до ніг).

За хвилину маленька постать Ноель вже була на столі. Відбивала дрібно й чітко такт танку, а черепочки в призвичаєних пальцях цокотіли радісно, мов сміялись переливчастим сміхом з дійсності, що ніколи не може згасити іскристих барв приємної згадки, ані заслонити спогаду перед духовим зором того, хто хоче жити в згадках про щасливе минуле.

Але ж сучасна дійсність не дозволяла забути й про себе. Нічим не подібна до південної ночі, дарма що в темносиній сукні, несподівано появилася на залі постать мадам Рапне. Хота враз увірвалась. Чиїсь приязні руки стягли Ноель зо столу.

— Comment ça vous plaît? (Як це вам подобається?) — почала мадам улюбленою, ніколи незмінною формулою своєї догани. — І вам не соромно, мої пані! Я розумію: можна співати, танцювати, але ж це.. це переходить всякі межі! Ви ж робите якийсь кафе-шантан і ви, мої панночки, поводитесь мов підпиті богеми! Вам не соромно?

Її ніс почервонів від обурення, однак ціла постать ні найменшим рухом ані на лінію не відступила від „добрих манір“ інститутської взірцевої поведінки. Мадам трималась рівно, як з проковтнутим метром. „Коробочкою“ зложені руки не знижались ані не підносилися ні на сантиметр від назначеного приписами місця: на лінії стану, нарівні з восьмим гудзиком її корсету.

Пронизливим поглядом перебігала по дівчатках, що вмить зробились мов німі. А по хвилинній павзі вже проголосила й присуд:

— Мадмуазель Богданова... Хто це?.. Здається, я чула ваш голос, мадмуазель Вітовська...

Катря відразу приєдналась до Богу духа винної Ольги. Виправдуватись не дозволяв товариський кодекс інститутської етики. Протест, коли вже хтось був покараний, уважали за непристойну

